

Yuliia Sotnikova (Ukraine), Khalida Ahaverdiieva (Ukraine)

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL SECURITY IN UKRAINE

Abstract

Negative trends in the social sphere and the social problems that exist because of this lead to a sharpening of state national security issues. At the same time, domestic and foreign scholars do not pay sufficient attention to the psychological component of social security, which characterizes the subjective assessment of the state of the social sphere development by the population. This very aspect of social security has become a basis for the formulation of the research goal as an analysis of the state of social security of Ukraine in a regional context in accordance with the system of indicators taking into account the psychological component. The main methods of the investigation are analysis, synthesis, comparative analysis, cluster analysis method. The practical result is the definition of the main components of national security, special attention is paid to the analysis of the interpretation of the definition of "social security" by domestic scientists. The expediency of allocating the psychological component of social security has been substantiated. The list of social security indicators has been defined in accordance with the methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, namely: the ratio of nominal wages to the subsistence minimum per working age person; the ratio of the size of the labor pension to the subsistence minimum of the disabled persons; the number of HIV-infected persons with the first diagnosis, persons per 100 thousand people; the number of patients with active tuberculosis with the first diagnosis, persons per 100 thousand people; level of crime. The so-called indexes of social tension have been added to this list, which take into account the psychological aspect of the population of the state, namely: arrears of wages; the level of payment by the population of housing and communal services; the level of registered unemployment; the number of employees who were in forced full-time employment. A cluster analysis of the regions of Ukraine has carried out on the basis of the listed social security indicators, which resulted in the definition of regions with high indicators of social security, namely: Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhia, Kyiv, Luhansk, Odesa and Kharkiv regions.

Keywords

national security, social security, indicators of social security, social tension, cluster analysis

JEL Classification

I31, C81, R13

Ю.В. Сотнікова (Україна), Х.Ф. Агавердієва (Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Анотація

Негативні тенденції в соціальній сфері та існуючі через це соціальні проблеми призводять до загострення питань національної безпеки держави. При цьому в роботах вітчизняних та закордонних науковців не приділяється достатньо уваги саме психологічній складовій соціальної безпеки, яка характеризує суб'єктивну оцінку населенням стану розвитку соціальної сфери. Саме цей аспект соціальної безпеки й був покладений в формулюванні мети дослідження як аналізу стану соціальної безпеки України в регіональному розрізі відповідно до системи індикаторів з урахуванням психологічної складової. Основними методами, які використовувалися під час написання статті, є аналіз, синтез, порівняльний аналіз, метод кластерного аналізу. Практичним результатом є визначення основних складових національної безпеки, окрему увагу приділено аналізу трактовок вітчизняними науковцями дефініції «соціальна безпека». Обґрунтовано доцільність виділення психологічної складової соціальної безпеки. Визначено перелік індикаторів соціальної безпеки відповідно до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, а саме: співвідношення номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на особу працездатного віку; співвідношення розміру трудової пенсії до прожиткового мінімуму непрацездатних осіб; кількість ВІЛ-інфікованих осіб з вперше встановленим діагнозом, осіб на 100 тис осіб населення; кількість хворих на активний туберкульоз із вперше встановленим діагнозом, осіб на 100 тис осіб населення; рівень злочинності. До цього переліку додано так звані індекси соціальної напруги, які враховують психологічний стан населення держави, а саме: заборгованість із виплати заробітної плати; рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг; рівень зареєстрованого безробіття; кількість працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості. Проведено кластерний аналіз регіонів

S. KUZNETS KHNUE

Founder

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky avenue, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine
<http://www.hneu.edu.ua/>

Received on: 09th of May, 2019

Accepted on: 27th of June, 2019

© Yuliia Sotnikova, Khalida Ahaverdiieva, 2019

Yuliia Sotnikova, Ph.D., Associate Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

Khalida Ahaverdiieva, Ph.D., Associate Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

This is an Open Access article, distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0 International license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

України за переліченими індикаторами соціальної безпеки, результатом якого стало визначення регіонів з високими індикаторами соціальної безпеки, а саме: Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Луганський, Одеський та Харківський.

Ключові слова національна безпека, соціальна безпека, індикатори соціальної безпеки, соціальна напруга, кластерний аналіз

Класифікація JEL I31, C81, R13

ВСТУП

Людина, перебуваючи в умовах існування, що швидко змінюються, потребує посилення психологічних ресурсів, які забезпечують її безпеку. Проблема забезпечення людини та її життєвого середовища, що впливає на становлення і розвиток, виступає пріоритетним завданням сучасної соціальної політики. Україна знаходиться на шляху Євроінтеграції, що особливо актуалізує питання самоідентифікації нації, психологічного комфорту та бажання працювати та жити на території рідної держави. Для того, щоб скоротити кількість людей, що виїжджають закордон в пошуках кращої долі, необхідно створити соціальні умови, які б дозволили розкрити потенціал особистості, забезпечити їй необхідні умови для життя, роботи та відпочинку. Все це актуалізує дослідження проблем соціальної безпеки нашої держави, особливо в регіональному розрізі.

1. ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

Проблеми забезпечення соціальної безпеки на державному та регіональному рівнях досліджували вітчизняні науковці. Так, Лібанова (1997) розглядала питання впровадження ефективної соціальної політики в країнах з розвинутою ринковою економікою, приділяючи окрему увагу питанню формування соціальної безпеки. Білорус та Лук'яненко (2001) розглядали питання соціальної безпеки в умовах глобалізації та вплив світових тенденцій на процес її формування. Конкретний перелік показників, які можна використати для оцінки стану соціальної безпеки запропоновані в роботі Давидюка (2013). Ще одним вітчизняним науковцем, який досліджував питання визначення показників соціальної безпеки, є Коленда (2013). Власну трактовку дефініції соціальна безпека з урахуванням зарубіжного досвіду запропоновано в роботі Весельської (2010). Психологічний аспект соціальної безпеки певною мірою був відображений в роботі Повстин (2007), який визначив вплив соціальної безпеки на розвиток особистості. Системний аналіз проблеми соціальної безпеки проведений в роботі Хомри (2004) й інші. Найбільш відомими дослідженнями соціальних проблем є праці вчених СНД Ілларіонова (2008), Мініна (2000), Серебряннікова (1996) та інших. Деякі з дослідників розглядають соціальну безпеку в контексті економічної безпеки держави: Новікова (2006), Ілларіонов (2008), Шевчук (2018). Разом із цим актуальним завданням залишається системне дослідження саме соціальної безпеки держави в контексті сучасних глобалізаційних процесів, оцінка рівня соціальної безпеки в Україні в регіональному розрізі, та врахування в ній особливостей існуючої системи цінностей, моралі в сучасному суспільстві, тобто психологічної складової.

2. МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є аналіз стану соціальної безпеки України в регіональному розрізі відповідно до системи індикаторів з урахуванням психологічної складової.

Основними методами, які використовувалися під час написання статті, є аналіз, синтез, порівняльний аналіз, метод кластерного аналізу.

3. ОСНОВНА ЧАСТИНА

У загальній теорії безпеки держави, різних наукових працях і науково-дослідних роботах з безпеки в числі основних понять розглядаються: “безпека”, “захищеність”, “суб’єкти та об’єкти безпеки”, “система безпеки”, “методи забезпечення безпеки”, «соціальна безпека» та ін. Найбільш широким поняттям, яке включає всі складові безпеки людини, є «національна безпека». В Законі України «Про основи національної безпеки» наведено визначення національної безпеки як захисту інтересів людини на мікро та макро-рівні, що є передумовою сталого економічного та соціального розвитку [15]. Базисом для забезпечення національної безпеки України, є реалізація захисту населення в політичній, військовій, культурній та економічній сферах.

Першою складовою є політична безпека, яку можна трактувати як відстоювання інтересів народу, демократичних цінностей. Відповідно до цього виділяють в контексті політичної безпеки регіональну, громадську, дипломатичну, інформаційну види безпек.

Другою складовою національної безпеки є військова, або воєнна безпека, як захищеність державного суверенітету, цілісності державних територій, демократичного конституційного ладу від зовнішніх та внутрішніх загроз [15]. Відповідно до такої трактовки, у складі воєнної безпеки розрізняють космічну, військово-промислову, радіаційну, морську, ядерно-хімічну види безпек.

Третьою складовою національної безпеки є культурна безпека, яка визначає стан в суспільстві, за якого можливе культурне та духовне відтворення нації, забезпечення її самоідентичності. До складу культурної безпеки відносять інтелектуальну, безпеку друку та ЗМІ, безпеку мистецтва та інші.

І останньою, але не менш важливою, є економічна безпека держави. Згідно Закону України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [16], економічна безпека є широким поняттям, яке включає в себе багато складових та представляє собою певний стан національної економіки, за якого державними органами влади забезпечується захист прав споживачів, підтримка національної валюти, скорочення дефіциту бюджету та інші заходи, які спрямовані на підтримку рівня життя населення і забезпечують прогресивний розвиток особистості та суспільства. До економічної безпеки включають виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, фінансову та соціальну види безпек. На останній зупинимось дещо детальніше.

На думку Ілларіонова (2008) [18], термін «соціальна безпека» означає виконання соціальними інститутами своїх функцій по задоволенню потреб, інтересів, цілей всього населення країни. Вона виражається в ряді показників: якість, тривалість життя, рівень психічного здоров’я населення та ін. До складу соціальної безпеки включають медичну, психологічну, пенсійну, освітню безпеки. Проте, на думку авторів, якщо такі складові як медична, освітня, пенсійна, споживча безпеки характеризують стан в певних галузях соціальної інфраструктури, то психологічна безпека є значно ширшим поняттям, яка характеризує загальний стан соціуму та можливість його прогресивного розвитку. Саме тому спробуємо зрозуміти, яке місце відводиться психологічній складовій в рамках соціальної безпеки вітчизняними та закордонними науковцями.

Для цього проведемо аналіз трактовок терміну «соціальна безпека» вітчизняними та закордонними науковцями, та спробуємо виділити психологічну складову (Таблиця 1).

Таблиця 1. Дослідження трактовок дефініції «соціальна безпека» вітчизняними та закордонними авторами

Автор	Трактування дефініції «соціальна безпека»	Психологічна складова
Новікова (2006)	Рівень соціальної захищеності як окремого громадянина, так і суспільства, що є результатом реалізованої в суспільстві системи соціального захисту населення [8]	+
Шевчук (2018)	Стан життєдіяльності людини, який забезпечується державою за допомогою організаційно-правових та економічних заходів [13]	-
Русанова, Хомра (2004)	Стан захищеності інтересів особи і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз [3]	-
Мінін (2000)	стан суспільства, при якому забезпечується необхідний рівень соціальних, матеріальних та інших благ для кожного громадянина [7]	-
Скуратівський (2002)	складова національної безпеки, яка характеризує захищеність громадянина від зовнішніх та внутрішніх загроз [14]	-
Лібанова (1997)	Результат реалізації соціальної політики, який характеризує рівень соціального захисту населення [5]	-
Пирожков (2003)	Складова національної безпеки, результат реалізації ефективної соціальної політики в державі [11]	-
Білорус (2001)	Захищеність громадян, їх інтересів, яка формує певну систему цінностей та моралі в суспільстві [1]	+
Серебряніков, Хлоп'єв (1996)	Спосіб забезпечення захисту інтересів громадян в соціальній сфері [12]	-
Паламарчук (2003)	Підтримання необхідного рівня та якості життя населення та окремих соціальних груп [9]	-
Давидюк (2013)	Ефективне функціонування соціальних інститутів, які забезпечують досягнення певного рівня життя населення [2]	+
Повстин, Самійло (2007)	Сукупність видів безпеки, які забезпечують формування ефективної соціальної сфери та зменшення рівня конфліктності в суспільстві [10]	+
Весельська (2010)	Забезпечення державою певного рівня життя населення, яке гарантує розвиток особистості [17]	-
Коленда (2015)	Стан захищеності громадян країн від загроз, яке забезпечує його ефективне відтворення [4]	+

Проведений аналіз дозволив дійти висновку про те, що більшість науковців несправедливо оминають своєю увагою саме психологічну складову категорії «соціальна безпека» з огляду на суб'єктивний характер оцінки населенням рівня своєї захищеності, що ґрунтується на системі цінностей, моральності та духовності, які склалися в певній країні в певний проміжок часу. Саме тому автори вважають, що найбільш доцільна трактовка даного терміну буде звучати як складова національної безпеки, яка проявляється в комплексі заходів, що реалізуються на державному рівні з метою досягнення захищеності інтересів населення від загроз щодо його соціального стану та рівня життєзабезпечення, а також досягнення в суспільстві соціальної злагоди, цілісності, підтримка системи цінностей та моральності.

Аналіз робіт вітчизняних науковців та нормативно-правової бази дозволяє дійти висновку про те, що єдиного переліку критеріїв, за якими можливо було б оцінити рівень соціальної безпеки в Україні та її регіонах, немає. Це в першу чергу пояснюється різними трактовками цього терміну українськими науковцями, і по-друге, через її психологічну складову цей вимір є досить суб'єктивним. Проте спробуємо все ж таки виявити ті параметри, за якими можливо здійснити оцінку стану соціальної безпеки з урахуванням найбільш складної її складової – психологічної.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [14], загальний рівень економічної безпеки складається з субіндексів тих видів безпек, які були перелічені нами раніше. Індекс соціальної безпеки, відповідно до цих методичних рекомендацій, також складається з певного переліку показників.

Для того, щоб виявити стан соціальної безпеки в регіонах України, автори використали метод кластерного аналізу за п'ятьма індикаторами, або показниками, з переліку, наведеному в Методичних рекомендаціях [14] та які найкращим чином характеризують стан соціальної сфери, а саме: співвідношення номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на особу працездатного віку (Var 1); співвідношення розміру трудової пенсії до прожиткового мінімуму непрацездатних осіб (Var 2); кількість ВІЛ-інфікованих осіб з вперше встановленим діагнозом, осіб на 100 тис осіб населення (Var 3); кількість хворих на активний туберкульоз із вперше встановленим діагнозом, осіб на 100 тис осіб населення (Var 4); рівень злочинності (Var 5).

Аналіз нормативно-правового забезпечення розрахунку індексу соціальної безпеки дозволяє дійти висновку про відсутність переліку показників, які б характеризували загальний психологічний стан суспільства. Це так звані індекси соціальної напруги, в основу яких покладені показники, що характеризують стан соціальної та економічної сфери, низьке для стимуляторів і високе для дестимуляторів значення яких можуть спровокувати зростання невдоволення в суспільстві, та які покладено у методологію проведеного дослідження:

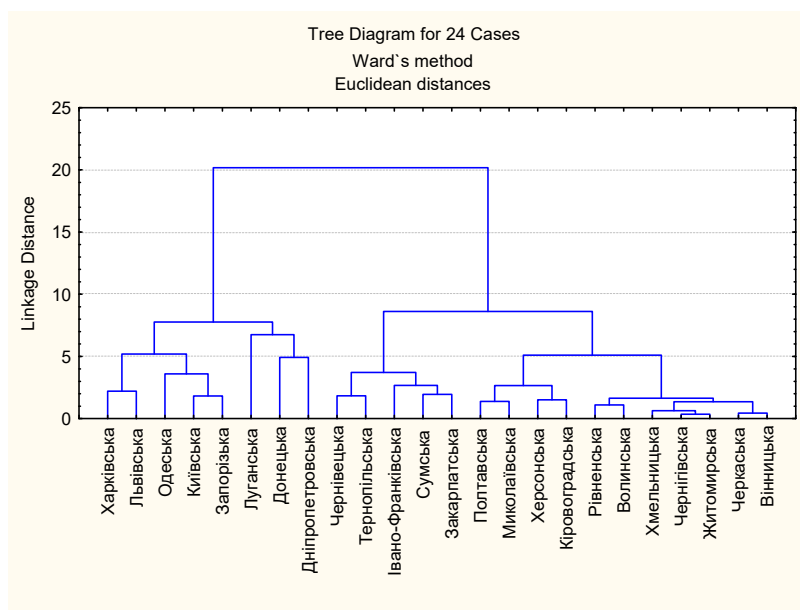
- заборгованість із виплати заробітної плати (Var 6) – дестимулятор;
- рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг (Var 7) – стимулятор;
- рівень зареєстрованого безробіття (Var 8) – дестимулятор;
- кількість працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості (Var 9) - дестимулятор.

Задля аналізу цих індикаторів в регіональному розрізі, а також з метою подальших досліджень цього питання, проведено кластерний аналіз регіонів України за індикаторами соціальної безпеки у 2018 році (Таблиця 2), Рисунки 1, 2.

Таблиця 2. Вихідні дані для кластерного аналізу регіонів України

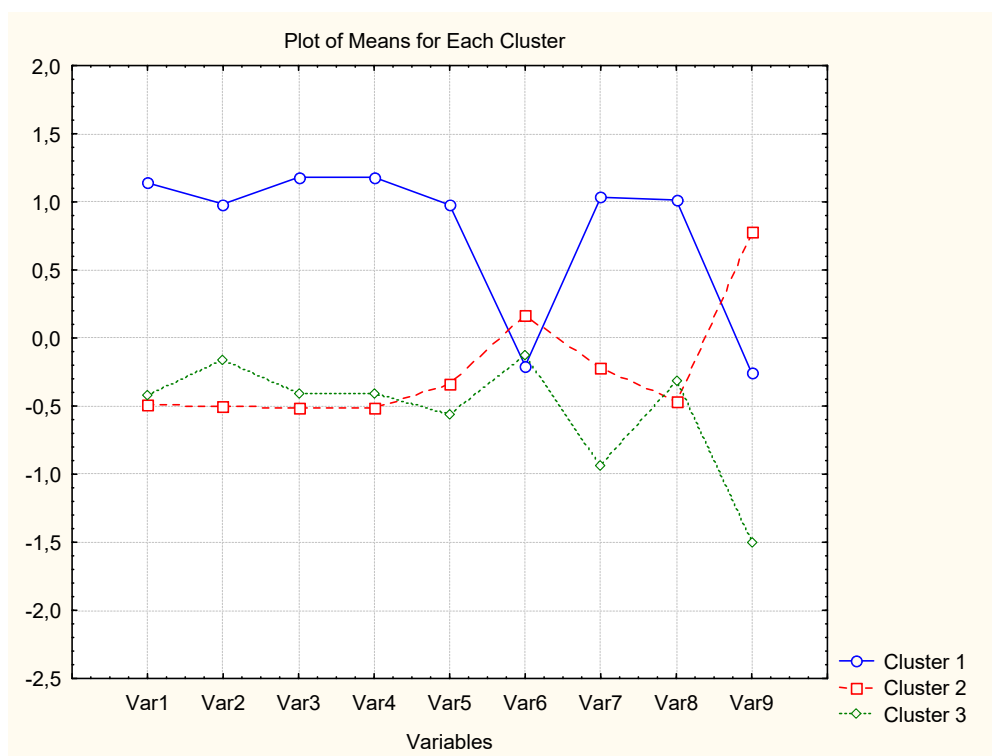
Джерело: згруповано авторами на основі даних Державного комітету статистики.

Область	1 індикатор Var1	2 індикатор Var2	3 індикатор Var3	4 індикатор Var4	5 індикатор Var5	6 індикатор Var6	7 індикатор Var7	8 індикатор Var8	9 індикатор Var9
Вінницька	2,869	585,7	168	48,4	273	10,1	113,6	2,5	18,7
Волинська	2,771	321,5	128	59,7	271	16	99	1,4	12,1
Дніпропетровська	3,476	1586	1982	65	539	120,2	79,6	1,5	51,5
Донецька	4,102	1492	871	63,2	483	360,3	78	0,5	92,4
Житомирська	2,739	457,7	205	62,7	311	8,9	108,2	2,2	11,1
Закарпатська	2,943	332,1	54	60,9	202	6	61,8	0,8	12,8
Запорізька	3,479	905,6	447	61,1	593	58,3	90,7	2,2	50,3
Івано-Франківська	3,581	457,6	65	52,1	129	4,2	46,4	1,3	16,7
Київська	3,581	783,1	467	74,1	415	122,8	85	1,5	25,1
Кіровоградська	3,176	370,5	165	67,3	481	32,3	98,8	2,9	11,6
Луганська	3,176	588,6	133	65,2	497	506,8	67,6	0,6	31,1
Львівська	3,122	880,3	176	61,9	226	92,8	62	1,1	39,6
Миколаївська	3,347	433,1	439	67,4	370	53,4	99	2,3	12,6
Одеська	3,293	791,7	1429	109,1	439	52,9	82,5	1	20,7
Полтавська	3,165	603,4	211	56,1	412	31,4	86,7	2,7	34,1
Рівненська	2,989	384	100	52,6	228	12,8	109,2	2	11,6
Сумська	2,829	461,8	91	55,6	365	84,9	40,4	2,1	17,9
Тернопільська	2,530	356,9	48	44,8	189	4,4	94,8	1,6	14,4
Харківська	3,046	1244	272	43,2	311	162,3	85,4	1,4	51,3
Херсонська	2,771	387	212	75,6	373	14,8	90,7	1,7	10,6
Хмельницька	2,769	460,6	138	53,6	319	5,7	116,4	2	18,6
Черкаська	2,84	508,2	251	53	279	24,1	111,8	2,7	16,8
Чернівецька	2,621	275,4	38	30,1	246	1,1	61,1	1,4	8,9
Чернігівська	2,74	433,1	238	63,6	328	19	114,3	2	10,2

Джерело: сформовано авторами на основі даних Державного комітету статистики.

Рисунок 1. Результати кластеризації регіонів за індикаторами соціальної безпеки методом Уорда у 2018 році

Джерело: сформовано авторами на основі даних Державного комітету статистики.

Рисунок 2. Графік кластерних середніх індикаторів соціальної безпеки регіонів України у 2018 році за методом *k*-середніх

Результати кластерного аналізу представлено в Таблиці 3. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку про неоднорідність стану соціальної безпеки в різних регіонах України. З огляду на те, що деякі показники є стимуляторами, а деякі – дестимуляторами, неможливо визначити, що певний кластер характеризується високим рівнем соціальної безпеки, а певний – низьким. Так, регіони, що потрапили до першого кластеру, а саме найкрупніші міста-мільйонники характеризуються високим рівнем оплати праці, пенсійним забезпеченням, а також найнижчим рівнем заборгованості із виплати заробітної плати. При цьому ці ж

регіони характеризуються високим значенням показників захворюваності на ВІЛ, туберкульоз, рівнем злочинності на душу населення.

До другого кластеру увійшли аграрні регіони країни, в яких невисокі значення показників суто соціальної безпеки, проте високі значення індексів соціальної напруги – заборгованості із виплати заробітної плати, кількості працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, рівня безробіття. Така ситуація може бути обумовлена в першу чергу сезонним характером роботи працівників в аграрному секторі, а також відсутністю підтримки працівників цього сектору з боку держави.

До третього кластеру увійшли західні регіони країни, які характеризуються дещо вищими значеннями показників соціальної безпеки у порівнянні із регіонами другого кластеру, та найнижчими в країні показниками оплати послуг ЖКГ та найнижчою кількістю працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості.

Таблиця 3. Результати кластерного аналізу регіонів України на індикаторами соціальної безпеки у 2018 році

Джерело: сформовано авторами на основі даних Державного комітету статистики.

Номер кластеру	Регіони, що входять до кластеру	Особливості
1	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Харківська, Одеська	Характеризується високими індикаторами соціальної безпеки, єдине низьке значення має показник заборгованості із виплати заробітної плати.
2	Вінницька, Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Характеризується середніми значеннями індикаторів, має найбільшу кількість працівників, що перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості
3	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Сумська, Чернівецька	Також характеризується середніми значеннями показників, мають найменшу кількість працівників, що перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості та низький рівень плати населенням регіонів послуг ЖКГ

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє визначити заходи, які повинні бути спрямовані на державному та, в першу чергу, місцевому рівні для подолання соціальної напруги в суспільстві:

- зменшення рівня диференціації населення за доходами;
- виявлення та усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства;
- підтримка малого підприємництва, самозайнятості працівників, особливо для регіонів другого кластеру;
- розвиток соціального підприємництва;
- проведення соціальної роботи з населенням;
- інформування та підтримка здорового способу життя серед молоді;
- вжиття заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам;
- забезпечення ефективного соціального захисту населення, в тому числі забезпечення фізичного і духовного здоров'я;
- забезпечення підтримки та розвитку культурного потенціалу нації, національної самоідентифікації;
- захист прав споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bilorus, O. Gh., & Lukjanenko, D. Gh. (2001). *Глобалізація та безпека розвитку [Globalizacija ta bezpeka rozvytku]* (733 p). Kyjiv: KNEU.
2. Davydjuk, O. O. (2014). Оцінка стану соціальної безпеки в умовах поглиблення соціального розшарування [Otsinka stanu sotsialnoi bezpeky v umovakh pohlyblennia sotsialnoho rozsharuvannia]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, 65, 376-385. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_55
3. Khomra, O. U. (2004). Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії [Sotsialna bezpeka: vyklyky, zahrozy, kryterii]. *Strategichna panorama*, 1, 37-39.

4. Kolenda, N. V. (2013). Соціальна безпека населення та основні її складові [Sotsialna bezpeka naselennia ta osnovni yii skladovi]. In *SWorld* (19-30 March, 2013). Retrieved from <https://www.sworld.com.ua/konfer30/776.pdf>
5. Libanova, E. (1997). Досвід соціальної політики в країнах розвинутої ринкової економіки і можливості його використання в Україні [Dosvid sotsialnoi polityky v krainakh rozvynenoї rynkovoї ekonomiky i mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini]. *Ukrajina: aspekty praci*, 1, 36-41.
6. Mykolayev Ye. B. (2011). Проблематика соціальної безпеки у контексті навчального курсу «Соціально-економічна безпека» [Problematyka sotsialnoi bezpeky u konteksti navchalnoho kursu «Sotsialno-ekonomichna bezpeka»]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*, 17, 399-404. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2011_17_76
7. Мунун, В. А. (2000). *Возвратное право и социальная безопасность* [Vozvratnoe pravo u sotsyal'naja bezopasnostj] (198 p.). Moskva: EKSMO.
8. Novikova, O. F. (2006). *Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення* [Ekonomichna bezpeka: kontseptualne vyznachennia ta mekhanizm zabezpechennia] (408 p.). Donetsk: Instytut ekonomiky promyslovosti Ukrainy.
9. Palamarchuk, V.M. (2003). *Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ* [Sotsialna stratehiia Ukrainy u period zdiisnennia sotsialnykh reform] (31 p.). Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj, 11.
10. Povstyn, O. (2007). Соціальна безпека суспільства як фактор впливу на розвиток особистості [Sotsialna bezpeka suspilstva yak faktor vplyvu na rozvytok osobystosti]. In *Гуманітарні аспекти формування особистості (матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції)* [Humanitarni aspekty formuvannia osobystosti (materialy VI Vseukrainskoi naukovoї konferentsii)], 4, 152-157.
11. Pyrozhkov, S. I. (2003). Концептуальні підходи до формування систем національної безпеки України. Проблеми національної безпеки [Kontseptualni pidkhody do formuvannia system natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Problemy natsionalnoi bezpeky]. *Strategichna panorama*, 1, 93-107.
12. Serebrjannykov, V. V. (1996). *Социальная безопасность России* [Sotsyal'naja bezopasnostj Rossyy] (352 p.). YSPY RAN.
13. Shevchuk, I. V. (2018). Загрози економічній безпеці України в умовах політико-економічних реалій [Zahrozy ekonomichnii bezpetsy Ukrainy v umovakh polityko-ekonomichnykh realii]. *Universytetski naukovy zapysky*, 1, 175-185. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_17
14. Skurativskij, V. A. (2002). *Основи соціальної політики* [Osnovy sotsialnoi polityky] (200 p.). MAUP.
15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). *Про основи національної безпеки* [Pro osnovy natsionalnoi bezpeky]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013). *Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України* [Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
17. Veseljsjka, L. A. (2010). Соціальна безпека: проблема визначення [Sotsialna bezpeka: problema vyznachennia]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia (Serija upravlinnja)*, 3, 457-461.
18. Yllaryonov, S. N. (2008). Критерии экономической безопасности [Kriterii ekonomicheskoy bezopasnosti]. *Voprosy ekonomiki*, 10, 35-58.